

УДК 37.013.42

СОЦІАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Зінченко Т.В.

У статті розглядається сутність соціалізації та її взаємозалежність із можливостями індивіда, соціальної активності дітей дошкільного віку, умов поведінки та діяльності дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: соціалізація, соціальні ролі, соціальна активність.

В статье рассматривается сущность социализации и ее зависимость от возможностей индивидуума, социальной активности, условий поведения и деятельности детей старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: социализация, социальные роли, социальная активность.

The author of the article investigates the essence of socialization and its interdependence with a person's possibilities, social activity of preschool children, conditions of behavior and activities of senior preschool children.

Key words: socialization, social roles, social activity.

Сучасне українське суспільство перебуває у стані трансформації і характеризується становленням нових соціальних норм, принципів соціального устрою, переходом через переривчастість, відхилення, порушення існуючої соціальної традиції до якісно нових соціальних реалій. Прискорення темпів соціальної динаміки, перетворення старих, виникнення нових соціальних структур, трансформація соціальних ідей та цінностей неминуче задають параметри перебігу соціалізації, висуваючи до суб'єкта підвищені вимоги щодо формування моделей соціальної поведінки, конструювання особистісної системи цінностей. Усе це привертає увагу до проблем соціалізації підростаючого покоління, визначення особливостей її перебігу, пошуку способів підвищення його ефективності.

Висвітлення питань сутності соціалізації, її умов, етапів, соціального становлення особистості ми знаходимо у дослідженнях В.В.Абраменкової, Г.М.Андрєєвої, Ш.А.Амонашвілі, Р.Буре, Н.Кирсти, О.Кононко, В.Кузьменко, С.Кулачківської, Н.Лисенко, Г.Люблінської, Т.Піроженко та інших. Спеціальних досліджень, у яких би узагальнено розглядалися умови соціалізації дітей дошкільного віку та їх соціальної активності, практично відсутні. Це й зумовило вибір теми статті, метою якої є здійснення наукового аналізу понять "соціалізація", "соціальна активність дітей дошкільного віку", який передують формуванню соціальної зрілості особистості у подальшому шкільному навчанні.

У науковому доробку вітчизняних дослідників існують різні підходи до визначення сутності соціалізації. Цей феномен розглядається як "сукупність усіх соціальних та психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює

систему знань, норм та цінностей, що дають йому змогу функціонувати як повноцінному члену суспільства" [5, с. 271]; "двобічний процес, який передбачає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження у соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, а з іншого – активне відтворення системи соціальних зв'язків за рахунок власної активної діяльності, активного включення у соціальне середовище" [3, с. 27]; "процес входження індивідів у суспільство через різні спільноти, колективи, групи завдяки засвоєнню норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання" [2, с. 5].

Таким чином, поняття "соціалізація" є багатозначним, а його тлумачення різними авторами різняться. У найбільш загальному сенсі під ним розуміється інтеріоризація індивідом певних соціальних норм, моральних правил, ціннісних орієнтацій, знань, настанов, які забезпечують його активне залучення до життєдіяльності конкретного суспільства та взаємодію з ним. Міра співвідношення взаємного впливу в системі "людина – середовище" є змінною і пов'язана з розширенням можливостей людини впливати на суспільство шляхом пізнання соціальних законів. Характер змін у взаємодії людини з навколишнім світом також відбивається на змісті відповідних парадигм цієї взаємодії.

Уявлення про властивості та можливості кожного вікового періоду, в тому числі й у плані соціалізації, психологи пов'язують із віковою стратифікацією, тобто "системою організацій взаємодії вікових прошарків (страт), що існують у даному суспільстві". При цьому між віком та соціальними можливостями індивіда існує певна взаємозалежність: хронологічний вік, "точніше,

передбачений ним рівень розвитку індивіда, прямо чи опосередковано передбачає його суспільне становище, характер діяльності, діапазон соціальних ролей тощо" [5, с. 7]. Вікова стратифікація також включає систему пов'язаних із віком соціально-психологічних очікувань та санкцій. У реальності це виявляється у тому, що, з одного боку, суспільство повсякчас "керує" перерозподілом індивідів певного віку відповідно до соціальних систем і ролей, а з іншого – соціалізація спонукає індивіда до засвоєння на кожному віковому етапі нових соціальних ролей та відмови від попередніх. Узагальнено етапи соціалізації українські дослідники Н.Лисенко, Н.Кирста пропонують співвіднести з віковою періодизацією життя людини, у якій особливе місце посідає дошкільний період [8, с. 128].

Дитинство на всіх етапах характеризується постійною орієнтацією на дорослий світ, потребою прилучення до соціуму, взаємодії з ним. Соціальний розвиток об'єктивно спрямовує його й визначає загальний зміст, який Д.Фельдштейн розглядає як взаємозв'язок соціалізації та індивідуалізації, що відбувається у процесі діяльності [10, с. 31]. О.Кононко визначає соціалізацію на ранніх етапах онтогенезу як "набуття дошкільником соціального досвіду, що здійснюється через діяльність, спрямовану на орієнтування в ситуації, пристосування до навколишнього, перетворення живої й неживої природи, власного "Я" [7, с. 8]. У результаті засвоюється певний обсяг соціальної інформації, система ціннісних орієнтацій, формується досвід соціальної діяльності у формуванні навичок, здатність до спілкування з оточуючими. Це процес освоєння й реалізації зростаючою людиною соціального змісту. Соціалізація також розглядається як реальний зміст дорослішання дитини, у якому відбувається становлення значущої для індивідуальності суб'єкта активної творчої соціальної дії. У першому випадку дитина більшою мірою виступає об'єктом засвоєння та набуття соціального досвіду, у другому – суб'єктом власної творчої діяльності. Процес соціалізації як активної творчої адаптації до культурного середовища відбувається практично протягом усього життя людини, однак, за даними науковців, його пік функціонально припадає на період старшого дошкільного віку. Дитина поступово входить у реальність людського буття, яку утворюють простори предметного світу, образно-знакових систем, природи, соціальний простір безпосередніх стосунків з людьми [9, с. 43]. Взаємодія дитини із "зовнішнім" світом відбувається через діяльність, оволодіння способами та засобами дій, відбитих у сукупному людському досвіді, культурі. Засвоєння дитиною соціального досвіду, що трансформується із зовнішнього у внутрішній план психічної діяльності, визначає її розвиток як суб'єкта предметної діяльності. Інтеріоризовані способи дій, включені до індивідуальної предметної діяльності, екстеріоризуються, а в подальшому відбувається накопичення індивідуального досвіду суб'єктом, вироблення нових способів та прийомів діяльності на ґрунті уже засвоєних. Наукові факти засвідчують: якщо інтелектуальні чи емоційні якості особистості через різні причини не здобувають

необхідного розвитку у дошкільному віці, то пізніше подолання таких недоліків утруднюється, а в деяких випадках навіть унеможливується.

Дослідники Р.Буре, О.Кононко, В.Кузьменко, С.Кулачківська, Г.Люблінська, Т.Піроженко та інші стверджують, що дошкільний вік є початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Значення періоду від народження до вступу до школи полягає у набутті вихідних людських знань та вмінь, психічних якостей та властивостей, необхідних людині для проживання у суспільстві. У цей період зростає пізнавальна активність дитини, чому сприяють становлення смислової пам'яті, довільної уваги. Значно підвищується роль мовлення у пізнанні довкілля та у розвитку спілкування, різних видів дитячої діяльності. Відбувається інтенсивний розвиток моральних уявлень та форм суспільної поведінки формування ієрархії мотивів та потреб, загальна й диференційована самооцінка, елементи вольової регуляції поведінки дитини. Усе це створює передумови для переходу до якісно нового періоду – шкільного життя.

За умов цілеспрямованого виховання для дітей старшого дошкільного віку стає актуальним поняття "соціальна активність", яку дослідники визначають як здатність дитини включатися до специфічної для певного віку діяльності з розв'язанням суспільних завдань, виявляти такий рівень психічної активності, який би сприяв отриманню результатів, значущих для інших і для себе (у плані становлення соціально значущих рис особистості). В.Маралов вважає, що змістовно соціальна активність також виявляється у готовності виконувати обов'язки, виявляти ініціативу, що супроводжується прийняттям на себе певної міри відповідальності, яка характеризується відповідним рівнем самостійності та усвідомленості.

Найважливішими умовами поведінки та діяльності, що характеризуються соціальною активністю, є організація самої діяльності, побудованої за принципом групової відповідальної залежності (К.Мудзібаєв); посилення значущості ситуації через актуалізацію соціальних емоцій та емоційної уяви (О.Запорожець, Я.Неверович); включення самосвідомості особистості (С.Якобсон). Отже, розширення смислового поля діяльності за рахунок уведення соціально забарвленої мотивації, формування позитивно й конструктивно критичного ставлення до себе, розвиток елементів відповідальної залежності – усе це виступає чинниками сприяння розвитку та прояву соціальної активності. У вітчизняних дослідженнях В.Абраменкової, Л.Божович, Л.Виготського, Д.Ельконіна, О.Кононко, І.Кулагіної межа, що розділяє дошкільне та шкільне дитинство, означена кризою семи років, коли втрачається безпосередність та спонтанність в активності, натомість набувається довільність та опосередкованість, поведінка дитини стає багатоплановою: диференціюється план предметний та план взаємний, реальний та уявний, усвідомлюються почуття (В.Абраменкова, С.Литвиненко) [1, с. 122].

За даними сучасних медико-психологічних досліджень, період переходу дитини від дошкільного віку до шкільного життя характеризується як

особливо складний у плані його емоційно-особистісного розвитку. Особливого значення та гостроти набуває проблема “емоційного світосприймання та світовідчуття” дитини. Вона розглядається ученими в контексті концепцій, що розкривають сутність людського буття (Б.Ананьєв, А.Асмолов, В.М'ясищев), у зв'язку з дослідженням переживань як внутрішнього механізму свідомості та самосвідомості дитини (О.Запорожець, О.Кононко, В.Лебединський, О.Нікольська), у руслі концепції смислової детермінації психічних процесів (В.Зінченко, О.Леонт'єв). Через взаємодію зі світом дитина реалізує внутрішній механізм переживань, відчуває свою причетність до світу як до цілісної системи.

З початком шкільного навчання змінюється соціальна ситуація розвитку дитини, яку утворюють єдині й неповторні, специфічні для цього віку відносини між дитиною та середовищем, що визначають об'єктивне місце дитини в системі соціальних відношень, та відповідні очікування й вимоги, що висуває перед нею суспільство; особливості розуміння та ставлення дитини до власної соціальної позиції та своїх взаємин з оточуючими. Молодший школяр знаходиться на шляху від сімейної залежності до індивідуальної самостійності, на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку як активного суб'єкта пізнання навколишнього світу та самого себе. Дитина починає відчувати себе “соціальним індивідом” (Л.Божович), у неї з'являється усвідомлення свого соціального “Я” [4, с. 232]. Спочатку вона усвідомлює себе як суб'єкт дії, а пізніше – як соціальний суб'єкт (суб'єкт взаємин), хоча таке усвідомлення має переважно інтуїтивний характер.

Істотною ознакою нового соціального становища, на думку науковців, є те, що навчальна діяльність як цілеспрямована, обов'язкова, довільна відрізня-

ється від ігрової. Навчальна діяльність виступає предметом суспільної оцінки, а життя молодшого школяра підкоряється системі обов'язкових правил, однакових для всіх. У зв'язку з цим гра для нього набуває смислу справжнього, повного та захищеного життя. Нова соціальна ситуація включає дитину, яка раніше була захищена сім'єю, у різнопланові міжособистісні стосунки та спілкування, такі як “дитина – дорослі”, “дитина – діти”, “дитина – учитель”, у яких треба відстоювати свої думки, позиції, право на автономність. Нормований світ соціальних стосунків потребує довільності, організованості, відповідальності, контрольно-оцінних дій.

Розширюючи й установлюючи соціальні зв'язки, 6–7-річна дитина освоює власний психологічний простір та можливість проживання в ньому [6, с. 4]. Дитина починає усвідомлювати та переживати свою індивідуальність, неповторність, відмінність від інших, прагне утвердити себе у колі ровесників та дорослих. Самопізнання особистості відбувається через порівняння себе з іншими, через самооцінку. На думку О.Кононко, Г.Кошелевої, В.Кудрявцева, в основі структури самосвідомості дитини є формування та забезпечення емоційно позитивного ставлення до себе, що викликає необхідність педагогічної підтримки позитивної самореалізації та коригування соціально засуджуваних та небезпечних напрямів. Особливої уваги потребує визначення специфіки розвитку шестирічних дітей-сиріт, які значно відрізняються від своїх ровесників, вихованих у сім'ї.

Таким чином, старший дошкільний вік є важливим періодом у соціальному становленні особистості, оскільки пік соціалізації функціонально припадає на період старшого дошкільного віку за умови активної творчої адаптації дитини до культурного середовища. Тому подальшого дослідження потребують особливості соціального становлення дітей молодшого шкільного віку.

Література

1. Абраменкова В. В. Дети-пророки: социогенный анализ представленный об опасности в детской субкультуре / В. В. Абраменкова // Магистр. – 1997. – № 3. – С. 18–23.
2. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : ППП, 2005. – 218 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология : учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 321 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 178 с.
5. Кон И. С. Открытие Я / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1978. – 286 с.
6. Кон И. С. Ребенок и общество / И. С. Кон. – М. : Педагогика, 1988. – 271 с.
7. Кононко О. Л. Запорука особистісного зростання дошкільника / О. Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 1999. – № 10. – С. 3–5.
8. Лисенко Н. Педагогіка українського дошкільця : навч.-метод. пос. : у 2 ч. / Н. Лисенко, Н. Кирата. – Івано-Франківськ, 2001. – 134 с.
9. Мухина В. С. К проблеме социального развития ребенка / В. С. Мухина // Психологический журнал. – 1980. – Т. 1, № 5. – С. 41–47.
10. Фельдштейн Д. И. Социальное развитие в пространстве-времени Детства / Д. И. Фельдштейн. – М., 1995. – 342 с.